

CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA ROMANITĂȚII VEST-PONTICE. STUDIU DE CAZ: HISTRIA

Alexandru SUCEVEANU

Keywords: *Romanity, fortress (Histria), territory (regio Histriae), administration, army, economics, spirituality, language.*

Abstract: *The author states his own opinion regarding the term Romanity, considered as an integration of the native element into Roman economic and institutional structures. The use of the term can not be applied exclusively or prioritized for certain geographic areas. Romanity elements are also suitable for Moesia Inferior (including Dobruja, as an integrant part of this province).*

The case study regarding Histria proves it, a prevailing Greek fortress in which Romanity elements were identified at different levels: administrative, military, economic, social, spiritual, building and linguistic.

The same elements, identified in regio Histriae, only verify the Romanization degree of the local population.

The case study regarding Histria can also be applied to other Greek fortresses (Tomis), West-Pontic cities thus rehabilitating their importance for the Romanian ethno genesis.

Otherwise the North Danube Romanity continuity would not have been possible without support – even if for a certain period – from the South Danube Romanity.

Mi s-a întâmplat și mie, acum aproape un sfert de veac, să mă ocup de problema romanizării (SUCEVEANU 1985). După ce treceam în revistă principalele opinii referitoare la acest proces și anume cea tradițională, și desigur majoritară, pentru care romanizarea reprezintă un fenomen complex—politic, economic, social, cultural și lingvistic—a cărui realitate nici nu mai trebuie pusă în discuție, apoi cea „contestatară”, reprezentată în special de istoriografia maghiară (A. ALFÖLDY, G. ALFÖLDY, A. MÓCSY) cu referire specială la Dacia, motiv pentru care trebuie privită cu toată circumspecția și, în fine, cea mai nouă, „rezistenționistă”, reprezentată de M. BÉNABOU și chiar de H. G. PFLAUM (pentru care vezi justificatele obiecții ale lui THÉBERT 1978, care nu ezită să-i decripteze un ecou al procesului modern de decolonizare), socoteam că mă pot ralia mai curând punctului de vedere al istoricului belgian ALB. DEMAN¹.

¹ DEMAN, Vestigia 17 (1973), p.68-69.

Urmându-l pe acesta: „Romanisation peut signifier: a) ou bien établissement en pays étranger de citoyens romains venus de Rome et d'Italie; c'est l'exploitation coloniale (type A); ou bien ralliement des indigènes à la culture, à l'organisation et à la langue romaine; c'est l'intégration (type B)”. Nici în istoriografia românească n-au lipsit adevărate articole-program privind procesul de romanizare. Astfel, chiar dacă însușirea limbii latine de către autohtoni nu este decât unul din indiciile romanizării și că, oricum, limba neo-romană vorbită astăzi de locuitorii României nu reprezintă decât un argument extrem de labil pentru demonstrarea romanității Daciei (n-avem decât să ne gândim la limbile care se vorbesc în zone teoretic romanizate, precum Africa sau cea mai mare parte a arterei rheno-danubiene), pentru C. DAICOVICIU² romanizarea reprezintă înainte de toate un fenomen lingvistic. Nici emulul său, N. GUDEA³, nu dovedește mai multă suplețe în înțelegerea acestui proces, atunci când vede în romanizare transformarea, din toate punctele de vedere, a autohtonilor în romani. Ca o reacție la aceste puncte de vedere mă simțeam îndreptățit să afirm, încă din 1977⁴ că „elementul indigen n-a putut absorbi cultura romană decât integrându-se structurii economice romane (și, adăugam în 1985, întregului context instituțional al vieții romane); odată integrat, el este deci asimilat elementului roman, a cărui existență este circumscrisă istoric prin însăși structura urbană a civilizației sale”⁵ de unde și concluzia (care mi-a atras, pe nedrept, acuzația că m-aș număra printre „rezistenționiști”; este opinia lui A. CHASTAGNOL, în recenzia la lucrarea mea abia citată)⁶ că profunzimea romanizării nu poate fi măsurată decât prin impactul pe care romanitatea l-a avut în mediul rural pre- și post existent perioadei romane.

Astăzi îmi propun să iau în discuție un alt slogan al școlii clujene potrivit căruia de romanitate nu se poate vorbi decât în Dacia, provincia de la sud de Dunăre (Moesia Inferior), din care făcea parte și Dobrogea, jucând un rol secundar în acest proces din pricina grecofoniei orașelor grecești vest-pontice. Nu voi întârzia în a demonstra inanitatea acestui punct de vedere atunci când este vorba de artera danubiană, romanitatea acesteia, de la structuri administrative (castre, *canabae*, municipii) la cultură, fiind paradigmatică pentru toată artera rheno-danubiană. Recomandându-le detractorilor romanității sud-dunărene să recitească inspiratele pagini dedicate acesteia de către V. PÂRVAN⁷ sau R. VULPE⁸, intenționez ca în cele ce urmează să analizez în ce măsură Histriei — cetate greacă prin excelență — i se pot contesta atât de arbitrar unele elemente de romanitate care, odată înseriate, n-ar fi exclus să ne apară ca un adevărat focar de romanizare, desigur de factură orientală.

Voi începe chiar cu **cetatea**, și anume cu *organizarea administrativă* a acesteia. În epoca romană, celor șase triburi de origine milesiană (la Histria nu sunt

² DAICOVICIU 1968, p. 261-271.

³ GUDEA 1975, p. 95-111.

⁴ SUCEVEANU 1977, p.168.

⁵ SUCEVEANU 1985, p.109.

⁶ CHASTAGNOL, RA (1980), 1, p. 142.

⁷ PÂRVAN 1974², *passim*.

⁸ VULPE 1976, p. 289-314.

atestate deocamdată decât patru dintre ele) li se mai adaugă un al șaptelea trib, cel al romanilor (φυλὴ Ρωμαίων; ISM, I, 142, 415) și care trebuie să fi fost format din cetățenii orașului care au primit între timp cetățenia romană. Principalele organe deliberative, sfatul (βουλή) și adunarea poporului (δῆμος), împreună cu tot cortegiul de magistraturi (arhonți, gymnasiarhi, agonotheți sau agoranomi), continuă a fi denumite în limba greacă, numai că unii dintre titulari nu vor ezita să le prezinte în varianta lor latinească, precum L. Pompeius Valens care ne informează în propriul său epitaf, făcut *se vivo*, că a îndeplinit la Histria *munera arcontium* dar și *aedilicium*, adică aceea de agoranom (ISM, I, 373). Tot astfel, ceva mai târziu, aflăm că Aurelius Exuperatus a fost *decurio civitatis Histriae*⁹, de unde posibilitatea ca vechiul sfat (βουλή) să fi primit acum denumirea oficială de *ordo decurionum*. În lumina acestei ipoteze și ținând seama de revenirea în forță a latinofoniei în secolul al IV-lea p. Chr., așa cum vom vedea îndată, este posibil ca și noile structuri administrative, precum acel *gubernaculum urbis*, format din *principales* și *possessores* și constituind un soi de comitet executiv al senatului, sau noile magistraturi precum cele de *curator civitatis* dar mai cu seamă cea de *defensor civitatis*, care ajunge a fi considerat *pater civitatis*, chiar dacă neatestată încă la Histria și postulate doar prin analogii, să fi funcționat sub denumirile mai sus menționate sau, oricum, în paralel cu cele grecești.

Nu știm dacă *armata romană* — factor cert de romanitate —, prezentă la Histria începând cu ultimul sfert al secolului al II-lea p. Chr. în mod sigur prin subunități ale legiunii XI Claudia (ISM, I, 292)¹⁰ sau ale flotei flaviene a Dunării (*classis Flavia Moesica*; ISM, I, 281) și eventual ale alei II Hispanorum et Aravacorum (ISM, I, 273, 297), va fi avut vreun rol în administrația cetății romane timpurii, așa cum vom vedea că se petrec lucrurile în teritoriul acesteia. În schimb este sigur că în perioada Dominatului, după modelul provincial al dyarchiei dintre *praeses*-ul civil și *dux*-ul militar, autoritatea civilă se va fi văzut dublată, dacă nu chiar depășită de cea militară. Ne întemeiem această afirmație nu atât pe prezența unui subofițer (*circitor*) dintr-o unitate cuirasată de la Trimmamium sau Arrubium, mort în activitate la Histria (IGLR, 110), cât mai cu seamă pe inscripția latinească din vremea lui Dioclețian (ISM, I, 418) în care C. Chiriac are meritul de a fi recunoscut elementele certe ale unei inscripții de fundație tetrarhică¹¹. Tot în limba latină este redactată și o inscripție din vremea lui Constantin și Licinius dedicată lui Iupiter Optimus Maximus și Mars Conservator, zei protectori ai armatei romane (IGLR, 109), după cum este sigur că tegulele purtând numele lui Anastasius (IGLR, 113; adaugă și inscripția latinească de fundare din vremea aceluiași împărat, IGLR, 112), găsite în zidul de incintă, atestă măcar participarea armatei romane la reparația acestuia. În aceste condiții, n-ar fi exclus ca în cartierul de nord, adăugat cetății la începutul secolului al IV-lea p. Chr. și în care a fost identificat un *horreum*¹², să fi garnizonat un corp de trupă roman.

Una dintre cele mai elocvente dovezi ale impactului *economiei romane* asupra aceleia histriene o constituie apariția, începând din vremea lui Marcus Aurelius,

⁹ SUCEVEANU 2007, p.150, nr. 8.

¹⁰ Vezi și SUCEVEANU 1981, p.610.

¹¹ CHIRIAC 1987, p. 281–284.

¹² DOMĂNEANȚU 1981, p. 174–177

pe monedele locale a unor nominaluri, marcate prin litere grecești, care corespund atât *assarion*-ului grecesc cât și subdiviziunilor *sestertium*-ului roman, fapt care a fost explicat prin nevoia de a pune la dispoziția tot mai numeroșilor militari romani un instrument de schimb cât mai facil. Nu este, firește, locul să intrăm în toate detaliile perceperii de către autoritățile romane a diferitelor impozite, dintre care cel mai important rămânea cel funciar (*tributum*), cetatea reținându-și doar așa numitele impozite ușoare (*tributa leviora*). Ajunge însă să spunem că dintre impozitele indirecte se întâmplă să fim mai bine informați despre cel vamal (*portorium*) de pe vremea când el era încă concesionat conductorilor (ISM, I, 67, 68), pentru ca apoi, tot din vremea lui Marcus Aurelius, el să fie condus de funcționari de stat, *procuratores* de rang ecvestru. Un control încă și mai eficient al economiei locale histriene va fi fost asigurat de așa numiții *curatores civitatum*, numiți de împărat, cum va fi fost T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus, prefectul cohortei I Cilicum.¹³ Cu atât mai marcat va fi fost controlul activităților economice—în speță comerciale—în perioada Dominatului, atunci când el va fi fost asigurat de un *comes commerciorum* provincial, la rândul lui subordonat unui *comes largitionum* al diocezei Thracia, unul din cele mai eficiente instrumente coercitive oferindu-l însuși faimosul *Edictum Diocletiani et collegarum de pretiis*.

În ceea ce privește *categoriile sociale* histriene, un document local (ISM, I, 57) ne informează despre existența cetățenilor, greci sau greci romanizați, cum am văzut mai sus, apoi a străinilor, din rândul cărora vor fi făcut parte printre alții și veteranii romani (ISM, I, 276, 278, 279, 297)—din vremea Severilor ambele categorii fiind incluse între așa numiții *honestiores*, vorbitori potențiali atât de limbă greacă cât și latină—și, în fine, plebea, cea care din aceeași vreme va fi considerată ca făcând parte dintre așa numiții *humiliores*, vorbitori probabili de limbă greacă. Dacă ținem însă seama de efectele Constituției Antoniniene, care va fi dus oricum la sporirea numărului de cetățeni romani, pentru a nu mai vorbi de perioada Dominatului, când sub zidurile cetății se va fi refugiat o bună parte dintre locuitorii teritoriului, vorbitori în exclusivitate de limbă latină, cum vom vedea mai târziu, este posibil ca latinofonia să fi depășit chiar tradiționala grecofonie histriană.

Analiza penetrației elementelor de *civilizație romană* ne obligă să renunțăm pentru moment la sursele scrise—în speță epigrafice—și să facem apel la cele arheologice. Ajunge să menționăm din acest punct de vedere apariția mortarului precum și a sistemelor constructive permise de utilizarea acestuia, cum ar fi *opus-tufaceum* în care este construită incinta romană timpurie¹⁴ sau, și mai mult, celebrul *opus mixtum* în care sunt construite cele două edificii termale histriene¹⁵, pentru a nu mai vorbi de impresionantul apeduct care aducea apa în cetate de la o distanță de cca 25 km¹⁶. Greu de găsit dovezi mai consistente despre penetrația genului constructiv roman decât termele sau apeductele, ambele constituind adevărate embleme ale romanității.

¹³ PETOLESCU 1996, p. 253–258.

¹⁴ FLORESCU 1954, p. 286–295.

¹⁵ SUCEVEANU 1982.

¹⁶ SUCEVEANU 1998, p. 9–38.

Iar dacă în materie de arhitectură este sigur că elevii romani și-au depășit profesorii greci, în ceea ce privește *spiritualitatea* romanitatea a rămas dependentă de elenitate, cum a înțeles-o încă din antichitate Horatius și cum n-au cum să o priceapă unii pseudo-istorici contemporani. În fața conservării—în marea lor majoritate—a cultelor tradiționale grecești în epoca romană (cu unele redenumiri, ca de pildă Liber Pater pentru Dionysos în ISM, I, 373), cu atât mai surprinzătoare ne apare suma de 1000 de denari donată de unul din președinții Gerousiei locale, Artemidoros al lui Herodoros, din dobânzile căreia urma să se celebreze anual sărbătoarea italică a Rosaliilor (ISM, I, 193), situație în care—chiar dacă în haină greacă—este posibil ca și celelalte manifestări de cult imperial, întreținute de Gerousia locală prin unii președinți histrieni (ποντάρχαι; ISM, I, 137, 143, 178–180, 207) ai Comunității Pontice (Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων), să fi conținut anumite elemente de romanitate. La fel de surprinzătoare ne apare predominanța stelelor funerare, închinată fără excepție zeilor romani ai Infernului (*Dii Manes*), de factură danubiană față de cele de tradiție greco-orientală.¹⁷ Biserica și mai târziu episcopia histriană se va fi exprimat mai curând în limba greacă, așa cum o dovedește *trisağion*-ul descoperit în bazilica episcopală din secolul al VI-lea p. Chr.¹⁸, numai că absența adaosului monofizit „răstignit pentru noi” la celebra invocație liturgică „Sfinte Doamne, Sfinte Preaputernicule, Sfinte Nemuritorule, miluiește-ne pe noi” ne dovedește fidelitatea creștinismului histrian, ca de altfel și cea a episcopiei și apoi mitropoliei tomitane, la dogma niceeano-chalcedoniană, atât de consecvent conservată în Occidentul roman spre deosebire de cel oriental, bulversat de atâtea erezii. Chiar și în limbă greacă, creștinismul vest-pontic se dovedește a fi mai apropiat de cel occidental decât de cel oriental.

După cum s-a văzut, nici până acum n-au lipsit referiri la *limba latină* folosită în unele inscripții histriene. Încercând acum o periodizare a limbii documentelor oficiale histriene, trebuie precizat că dacă în secolul I p. Chr. ele sunt redactate exclusiv în limba greacă, odată cu perioada Antoninilor ele sunt fie bilingve (ISM, I, 67, 68, 75, 147–151), fie curat latinești (ISM, I, 72, 152–155). După o revenire a grecofoniei în documentele perioadei Severilor (ISM, I, 79–96), din perioada Dominatului nu se cunosc decât două inscripții grecești, un epitaf (IGLR, 116) și deja menționatul *trisağion*, restul inscripțiilor oficiale fiind redactate, cum s-a văzut, în limba latină. Chiar și absolutizând criteriul lingvistic, ceea ce după părerea mea ar fi, cum spuneam, o greșeală, Histria nu reprezintă mai puțin un centru în care o vreme s-au vorbit ambele limbi și apoi, în ultimele ei secole de existență, cu precădere limba latină.

Trecând acum la a doua parte a analizei noastre, anume aceea a **teritoriului cetății**, primul lucru care se cuvine remarcat cu privire la *administrație* este că limitele acestuia erau fixate pe cursurile unor pâraie ale căror nume sunt fie de origine traco-getică (Gabranus, Sanpaeus, Calabaeus), fie curat romane (Picusculus, Turgiculus). La anul 100 p. Chr., de când datează documentul care le menționează (ISM, I, 67, 68), în teritoriul histrian se vorbea așadar și limba latină. În interiorul acestor limite, trebuie făcută distincția între teritoriul propriu-zis al orașului (χώρα), în care pământurile aparțineau, divizate pe triburi, cetățenilor

¹⁷ ALEXANDRESCU-VIANU 1985, p. 72-73.

¹⁸ SUCEVEANU 2007, p. 151.

greci sau greci romanizați ai orașului, și marea *regio Histriae*, care nu depindea de cetate decât din punct de vedere juridic¹⁹, realul *dominium* aparținând autorităților civile și militare romane. Că astfel stau lucrurile ne-o demonstrează faptul că în vreme ce în χώρα există un singur sat grecesc (κώμη), condus de funcționari asimilabili *magistri*-lor romani (ὕπερ μαγιστράτης; ISM, I, 363), în *regio Histriae* există mai multe sate romane (*vici*), conduse de *magistri* și *quaestores* și populate, cum vom vedea, de veterani și cetățeni romani rezidenți. Este vorba de *vici Quintionis* (ISM, I, 324, 326–328, 330, 332), V... (CIL, III, 14442), *Secundini* (ISM, I, 343–349) și *Celeris* (ISM, I, 351–352), purtătoare ale numelor fondatorilor lor. Nu știm cum va fi fost organizat teritoriul episcopal histrian (περιουκίς), dar față de romanitatea acestuia din perioada secolelor II–III p. Chr., este posibil să fi existat unele elemente de continuitate și în perioada Dominatului.

Mult mai evident decât în cazul cetății se arată a fi, cum spuneam, rolul *armatei romane* în controlul teritoriului histrian, mai exact spus în *regio Histriae*. Inclusă în *Itinerarium Antonini* (227, 2)—inițial o listă a birourilor de percepere a impozitului în natură destinat armatei (*annonae militaris*)—cetatea va fi fost obligată să perceapă acest impozit, desigur din teritoriu, prin cei zece *archontes regionis Histriae* (ISM, V, 123, 124), de asimilat cunoscuților *decemprimi*, sub atentul control al autorităților militare romane, așa cum o dovedește intervenția prefectului flotei moesice, M. Vindius Verianus, la ordinul guvernatorului Ovinus Tertullus, în conflictul teritorial dintre Messia Pudentilla și sătenii Buteridavensi (ISM, I, 359, 360). Tot armata va fi fost cea care se ocupa de întreținerea drumurilor din teritoriu, după cum rezultă din numărul mare de stâlpi miliari (ISM, I, 316–322) ca și din stația de beneficiari consulari de la Râmnicu de Jos. În sfârșit, pentru perioada Dominatului, este de presupus că fortificațiile de la Sinoie și Vadu, din cadrul sistemului de apărare a litoralului²⁰, se vor fi aflat sub controlul garnizoanei romane din cetate.

În ceea ce privește *categoriile sociale* întâlnite în teritoriu, îi menționăm mai întâi pe veteranii și cetățenii romani în calitate de *incolae-consistentes* printre autohtonii geți în satele Quintionis și V... (numai cetățeni romani în satul Secundini), apoi pe veteranii izolați (ISM, I, 323: V, 131) și, în fine, pe romanii posesori de ogoare arendate (*agri vectigales*)—unele chiar mai întinse (ISM, I, 339, 352, 359–360, 373: V, 90)—de către autoritățile romane. Numai și aceste arendări, pentru a nu mai vorbi de ogoarele atribuite veteranilor (*agri viritim adsignati*), scutite de impozitul funciar, ne dovedesc că *regio Histriae* se afla sub directul control al statului roman, reprezentat de guvernatorul provinciei și de *procuratorul* financiar al acesteia. Mai târziu, în perioada Dominatului, este posibil ca cei numiți *principales* sau *possessores* să fi ajuns a poseda, prin practica a ceea ce s-a numit *patrocinium vicorum*, proprietăți agricole—desigur arendate de cetate—chiar mai mari decât ale predecesorilor lor, după cum este sigur că biserica creștină va fi dobândit, fie individual, prin prelații săi, fie în ansamblul ei, importante loturi agrare.

Dintre dovezile arheologice ale penetrației elementelor de *civilizație romană*

¹⁹ Siculus Flaccus, *Gromatici Veteres*, ed. Lachmann, p. 135.

²⁰ SUCEVEANU 1992, p. 195–223.

în teritoriu menționăm casa de la Fântânele, de tip *aisled house*, întâlnit până în Britannia²¹, dar, în mod paradoxal, sursele epigrafice se arată a fi ceva mai consistente. Este vorba mai întâi de misterioasa construcție de la Istria-sat, denumită ἄβιτῳριον (ISM, I, 363; interpretarea potrivit căreia ar fi vorba de o latrină este, evident, aberantă; lespedea poartă pe fețele laterale imagini ale Cavalerului Trac), apoi de *auditorium*-ul din vicus Quintionis (interpretat ca sediu al primăriei locale) și, în fine, dar cu mult cea mai semnificativă, construcția băii (*balineum*) din vicus Petra (ISM, V, 222), vicus-ul făcând însă parte dintr-un teritoriu învecinat celui histrian. Exprimându-se într-o latină mai mult decât discutabilă, *vicani Petrenses* țin să menționeze că și-au construit o baie pentru sănătatea corpurilor lor, desigur după modelul celor pe care le vizitaseră „la oraș”, adică la Histria. Avem astfel una dintre cele mai clare dovezi ale penetrației genului civilizator roman în mediul rural.

În chip firesc *divinitățile* adorate în *regio Histriae* sunt de origine latină, fie când este vorba de închinările către Iupiter Optimus Maximus și Iuno Regina din satele Quintionis, Secundini și Celeris, fie atunci când constatăm că sărbătoarea Rosaliilor era celebrată atât în vicus Quintionis prin ridicarea anuală a altarelor menționate la Idele lui Iunie (13 Iunie), adică tocmai de ziua Rosaliilor, cât și în vicus Celeris, unde se face o donație pentru prăznuirea acestora. În măsura în care se consideră că Rusaliile creștine perpetuează elemente ale Rosaliilor antice romane, este posibil ca această sărbătoare a morților să fi dăinuit și în perioada supremației bisericii creștine și apoi episcopiei histriene.

Ca o consecință—și desigur nu ca o premiză—a tuturor realităților mai sus menționate se arată a fi utilizarea *limbii latine*. În secolele II–III p. Chr. în marele teritoriu histrian, cu excepția unor posibile reminiscențe ale limbii getice, nu s-a vorbit decât latinește, ceea ce mă dispensează de alte comentarii privind demonstrația din rândurile de mai sus. Tot ceea ce ne-ar mai rămâne de adăugat ar fi să repetăm că odată cu retragerea unei mari părți a locuitorilor teritoriului sub zidurile cetății romane târzii, este posibil ca la Histria să se fi vorbit mai curând latinește decât grecește.

În loc de **concluzii**, m-aș referi doar la trei aspecte. Mai întâi de toate sper ca acest apel la rațiune să mai ciuntească ceva din cecitatea arogantă a transilvanocentrismului, manifest dealtfel, și din păcate, nu numai pentru perioada romană, ci și pentru cea dacică sau cea a etnogenezei românești. Dar cum erorile se corectează cu multă dificultate, mă gândesc, în al doilea rând, la o analiză similară pentru Tomis, situație în care nu-mi rămâne decât să sper că odată și odată ea va fi întreprinsă de un coleg din breasla antichizanților constănțeni, n-ar fi decât pentru a nu mă lăsa în situația unei *vox clamantis in deserto*. În sfârșit, și poate că aceasta ar fi cea mai importantă consecință a demersului nostru, cetățile grecești de pe litoralul vest-pontic, în speță Histria și, desigur, Tomis și-ar vedea reabilitate importanța lor pentru istoria națională, mai exact spus pentru procesul etnogenezei românești. Fără îndoială, nimeni nu neagă că acest proces a fost, cum atât de frumos i s-a spus cândva (G. Brătianu), o enigmă și un miracol istoric, dar dacă este să încercăm a da un conținut acestei inspirate parabole, ne întrebăm cum oare s-ar putea vorbi de o continuitate

²¹ SUCEVEANU 1998, p. 48–50.

romanică—fie ea și saltuară—la nord de Dunăre, fără aportul bastionului de romanitate sud-dunărean—reprezentat desigur de salba de cetăți romane de pe Dunăre, dar din care nu pot fi excluse nici unele cetăți grecești de pe litoral—, bastion care supraviețuiește celui nord-dunărean cu aproape patru secole. Am dovedit nu numai că știm să-i respectăm pe marii noștri înaintași, ci și că istoria adevărată este incompatibilă cu puseurile desuete ale unui regretabil micro-regionalism.

BIBLIOGRAFIE

- A. ALFÖLDY, *The Central Danubian Provinces*, CAH 11 (1936), p. 540-554.
 G. ALFÖLDY, *Noricum*, Londra și Boston, 1974.
 M. BÉNABOU, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976.
 A. MÓCSY, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970.
 H. G. PFLAUM, *La romanisation de l'Afrique*, în *Akten des VI. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, München 1972, *Vestigia* 17 (1973), p. 55-68.
 Y. THÉBERT, *Romanisation et déromanisation: histoire décolonisée ou histoire inversée?*, *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 7 (1978), p.64-82.
- ALEXANDRESCU-VIANU 1985 - Maria Alexandrescu-Vianu, *Les stèles funéraires de la Mésie Inférieure*, *Dacia* NS 29 (1985), p.57-80.
 CHIRIAC 1987 - C. Chiriac, *O inscripție de la Diocletian descoperită la Histria*, *SCIVA* 38 (1987), 3, p. 281-284.
 DAICOVICIU 1968 - C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, *Apulum* 7 (1968), p. 261-271.
 DOMĂNEANȚU 1981 - Catrinel Domăneanțu, *Rezultatele săpăturilor arheologice de la Histria – sector A*, *Materiale* 15 (1981), p. 174-177.
 FLORESCU 1954 - Gr. Florescu, în *Histria. Monografie arheologică. I*, București, p. 286-295.
 GUDEA 1975 - N. Gudea, *Câteva aspecte și probleme în legătură cu procesul de romanizare în Dacia*, *Apulum* 13 (1975), p. 95-111.
 PÂRVAN 1974² - V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București.
 PETOLESCU 1996 - C.C. Petolescu, *Nouvelles remarques sur la carrière militaire équestre de T. Antoninus Claudius Alfenus Arignotus*, *ZPE* 110 (1996), p. 253-258.
 SUCEVEANU 1977 - Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București.
 SUCEVEANU 1981 - Al. Suceveanu, *Encore sur la défense du littoral de la Dobroudja à l'époque romaine*, *RRH* 20 (1981), 4, p. 605-611.
 SUCEVEANU 1982 - Al. Suceveanu (în colab.), *Histria VI. Les thermes romains*, București – Paris.
 SUCEVEANU 1985 - Al. Suceveanu, *În legătură cu unele discuții recente privind procesul de romanizare*, *Thraco-Dacica* 6 (1985), 1-2, p. 105-115.

SUCEVEANU 1992 - Al. Suceveanu, *Die römischen Verteidigungsanlagen an der Küste der Dobrudscha*, Bonner Jahrbücher 192 (1992), p. 195–223.

SUCEVEANU 1998 - Al. Suceveanu (în colab.), *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, București.

SUCEVEANU 2007 - Al. Suceveanu (în colab.), *Histria XIII. La basilique épiscopale*, București.

VULPE 1976 - R. Vulpe, *Colonies et municipes de la Mésie Inférieure*, *Studia Thracologica*, 1976, p. 289–314.